

En artikel fra *KRITISK DEBAT*

Tre Store Økonomer i Aktuelt Perspektiv

Skrevet af: **Jesper Jespersen og Joan Robinson og Michael Kalecki** |

Offentliggjort: 16. december 2018

Mainstreamøkonomerne kan ikke forklare krisen i 2008. De kan stadig ikke forklare eller i hvert fald blive enige om, hvorfor inflationen og lønudviklingen ikke vokser, når arbejdsløsheden falder. De kan heller ikke blive enige om forklaringer på, hvorfor investeringerne og produktiviteten ikke vokser. Nogen peger på den manglende efterspørgsel. Andre økonomer slår den helt klassiske tone an og lægger hele begrundelsen i for dårlige udbudsforhold som stive arbejdsmarkedsstrukturer, for høje skatter og andre eksterne barrierer - bl.a. statslig indblanding på markedet.

Men ikke nok med, at de ikke kan forklare krisen endsige argumentere sammenhængende for den valgte krisepolitik, som både har øget arbejdsløsheden, forlænget krisen og bidraget til en enorm rigdomskoncentration, uden at det, som antaget, har ført til en vækst i investeringerne og indvarsling af en kommende massiv vækst i samfundsøkonomien og voksende beskæftigelse. De kan heller ikke forklare de tilsyneladende paradokser.

Det skyldes ikke alene, at de fokuserer på de forkerte data -som de stærkt manipulerede beskæftigelsestal og et bruttonationalproduktbegreb, der udsiger stadig mindre om den komplekse samfundsøkonomi i dag. Det skyldes faktisk også udbudsteoretikernes teoretiske og metodiske armod, hvor de hænger fast i en abstrakt teoriverden, som stædigt hævder, at al økonomi er ligevægtsøkonomi i egen ret, og at enhver makrostørrelse blot er aggregerede mikroenheder. Dvs. de afviser det indlysende faktum, at økonomi som fænomen og videnskab altid udgår fra og søger indsigt i samfundsmæssige forhold, hvor mennesker handler, men ikke på nogen vilkårlig måde. Altså afviser, at al seriøs og videnskabelig økonomisk tænkning må være politisk økonomisk tænkning, da al økonomi til alle tider drejer sig om produktion og fordelingen af samfundsmæssig rigdom.

Praktisk er det tydeligt, at mainstreamøkonomerne ikke kan komme videre. Af samme grund er interessen for Keynes vokset igen. Men det gælder også fortolkningerne, og især de fortolkninger, som forsøger at matematisere (modernisere) Keynes' politiske økonomi ind i ordinære ligevægtsskemaer og økonomimodeller. Derfor har vi valgt at bringe tre artikler, hvor den ene er Jesper Jespersens konkrete historiske placering af Keynes. Den anden er Joan Robinsons korte gennemgang af Kaleckis og Keynes' grundtanker. Når vi har valgt at bringe lige netop den lille artikel fra 1978, er det, fordi de problemstillinger, hun behandler, kunne være en beskrivelse af dem, vi står overfor i 2018. Den tredje artikel ("Politiske aspekter af fuld beskæftigelse") fra 1943 er skrevet af Kalecki og kunne lige så godt være en politisk-økonomisk kommentar til "austeritetspolitikken", som den er blevet gennemført i Europa efter 2010.

Man behøver ikke nødvendigvis at være enige med forfatterens økonomiske grundsynspunkter for at se, at Joan Robinson, Kalecki, Keynes og Marx igen kan blive inspirationskilder for det politiske

centrum-venstre i opgøret med en falleret neoliberalisme og i bestræbelserne for at genrejse den politiske økonomi.

Keynes, en økonom, der gjorde en forskel!

Jesper Jespersen, Professor, dr. Scient. Adm.

Roskilde Universitet og Aalborg Universitet

Email: Jesperj@ruc.dk

Sammenfatning.

Det hører til undtagelserne, at økonomiske teorier omsættes til praktisk politik – og tak for det vil de fleste sige; for sporene skræmmer. Den sovjetiske planøkonomi var ingen succes. Den fælles europæiske valuta ville de fleste politiske beslutningstagere, i hvert fald syd for Alperne, i dag meget gerne have været foruden. Men der er én markant undtagelse – som bestemt heller ikke var uden skyggesider; men som alligevel står, selv i et 50 års perspektiv, som en succeshistorie. Det er den økonomiske udvikling i den vestlige verden i de første 25 år efter afslutningen på 2. verdenskrig både, når det gælder sejrherrene; men nok så vigtigt også krigens tabere – navnlig Tyskland og Italien.

Den økonomiske udvikling i (Vest)Europa i 1950erne og 1960erne stod i en skærende kontrast til udviklingen i Europa i mellemkrigstiden, hvor først hyper-inflation og dernæst masse-arbejdsløshed hærgede ikke mindst i Central- og Sydeuropa i en grad, så det ledte direkte til fascisme og nazisme med krav om revanche for den nedværdigende fredsaftale påtvunget taberne i 1919.

Når denne markante forskel i udviklingen i (Vest)Europa efter hhv. 1. og 2. verdenskrig skal forstås (og forklares) spiller makroøkonomisk teori og dens indflydelse på både fredsaftalerne og den efterfølgende organisering af ikke mindst det internationale økonomiske samarbejde en afgørende rolle. Her træder John Maynard Keynes, 1883-1946 ud af historiens skygge.

Keynes i 1919

Keynes stod i mere end en forstand i 'lære' ved udarbejdelsen af fredstraktaten, der efterfølgende blev påtvunget Tyskland i Versailles i 1919. Han var en del af den britiske embedsmandsdelegation som repræsentant for finansministeriet, hvor han havde arbejdet under krigen. Hans bidrag til konferencen var dog helt overvejende at levere statistisk materiale til hovedforhandlerne. Men da han i forsommeren kunne se konturerne af de uhyrlige krigsskadeserstatninger, der ikke mindst på fransk initiativ ville blive påtvunget Tyskland, indgav han den 5. juni – på sin 36-års fødselsdag – sin afskedsbegæring med følgende afskedssalut (formuleret til vennen Duncan Grant): 'Jeg har arbejdet

for en regering, som jeg foragter, og hvis mål er kriminelle’.

Han pakkede sin kuffert og tog direkte hjem til vennerne - Bloombury-kredsen, der dog havde forladt London og slået sig ned på landstedet Charleston tæt på Brighton i Sydengland.

Keynes havde taget alt sit statistiske materiale med sig og skrev i løbet af fire måneder bogen *The Economic Consequences of the Peace* (dansk oversættelse: **Freden og dens økonomiske Følger**, 1920). Den indeholdt en sviende kritik af dels de politiske hovedforhandlernes hovmod og dernæst af de katastrofale følger for hele Europa som fredsaftalen indebar og som var en for Keynes åbenbar konsekvens af den fortsatte forarmelse, som Tyskland herigennem ville blive påtvunget.

Mellemligstiden: stagnation og depression

Men det var ikke kun fredsaftalen, der holdt europæisk økonomi i en skruestik frem til krakket på Wall Street i 1929, der efterfølgende sendte hele den vestlige verden ned i en dyb depression. Årsagerne til dette triste forløb er naturligvis mange; men den makroøkonomiske teori og dertil knyttede dogmer, der lå bag den økonomiske politik i mellemligstiden - helt frem til Roosevelt kom til magten i 1933 - spillede en væsentlig rolle uanset regeringernes politiske farve.

Her skal for det første nævnes den kortvarige hyper-inflation, der skyllede ind over taberne; men også Frankrig og Storbritannien i de første år efter krigens afslutning. I Tyskland, hvor seddelpressen stadig kørte i et hastigt tempo, forvandt borgerskabet aldrig chokket over at have mistet hele sin finansielle formue i løbet af få år. Det lagde grunden til, at den neoklassiske økonomiforståelse blev lagt til grund for den økonomiske politik fra 1923 og fremefter i den vestlige verden. Den bygger på nogle få markedsøkonomiske dogmer, der skulle det vise sig i stedet bidrog til det særdeles miserable økonomiske forløb kendetegnet ved stagnation og depression:

1. Finanspolitikken (the Treasury View on public finance): det offentlige budget bør balancere, fordi, lød argumentet, et budgetunderskud beslaglægger privat opsparing, der ellers ville være blevet investeret i erhvervslivet.
2. Pengepolitikken: guldindløselighed skal lægge en effektiv bremse på regeringers brug af seddelpressen. Centralbankens diskonto/renten fastsættes derfor primært med henblik på at sikre en tilstrækkelig guldbeholdning (valutareserve), idet de frie internationale kapitalbevægelser bevirker, at finanskapitalen søger derhen, hvor den giver størst afkast. Private banker er stort set uden regulering, indskyderne må selv vurdere bankernes soliditet.
3. Valutapolitikken er fastlåst af møntfodens guldindhold. Hvert lands valuta blev i midten af 1920erne gjort omvekslelige med en fast (og ufravigelig) mængde af guld. Den politiske diskussion op til genetableringen af guldstandard gik udelukkende på, om guldindholdet skulle være det samme som før 1. verdenskrig, hvilket bl.a. Storbritannien og de skandinaviske lande valgte. Derimod valgte de lande, der havde oplevet en endnu kraftigere inflation under og lige efter krigen et mindre guldindhold (reelt en devaluering).

Efterfølgende fungerede den fælles guldstandard i kombination med frie internationale kapitalbevægelser, reelt som en (form for) møntunion, hvor de enkelte landes konkurrenceevne ikke længere kunne tilpasses gennem ændringer i valutakursen.

Disse dogmer viste sig hurtigt at blive opskriften på økonomisk stagnation navnlig for lande med underskud på betalingsbalancen – og det havde stort set alle de europæiske lande i forhold til USA, der var kommet næsten uskadt igennem krigen. Og indbyrdes var de europæiske lande, der skulle betale krigsskadeserstatning, naturligvis særlig hårdt ramt. Det viste sig hurtigt, at det kunne disse lande ikke, for det krævede jo et overskud på betalingsbalancen, som ikke kunne tilvejebringes. Det førte bl.a. til den franske besættelse af Ruhr-distriktet i en form for selvtægt. De europæiske lande måtte begrænse deres import, dels gennem toldmure dels ved nedskæringspolitik – med arbejdsløshed som en sikker konsekvens.

Helt galt gik det, da også den amerikanske økonomi crash'ede. USA havde oplevet en form for bonanza gennem 1920erne ('the roaring twenties') delvis for lånte bankpenge: stigende forbrug, store investeringer og massiv spekulation i aktier, jord og fast ejendom, idet den finansielle sektor stort set var uden regulering frem til 1933.

Den økonomiske politik baseret på de tre ovenfor beskrevne principper bidrog til at forstærke og forlænge depressionen ind i 1930erne, idet renten blev sat op for at beskytte guldreserven, og offentlige underskud blev søgt reduceret gennem besparelser på et i forvejen meget beskedent budget.

Da guldstandard endeligt blev opgivet i Storbritannien i september 1931, var det ikke på grund af ny økonomisk indsigt; men slet og ret af nød. Guldreserven var sluppet op. Bank of England kunne rent fysisk ikke omveksle pund-sedler til guldmønter. Pundets værdi blev gjort flydende (dvs. uden et specifikt guldindhold); men samtidig indførtes der kapitalkontrol, der skulle forhindre et lodret fald i pundets internationale værdi. De lande, der bevarede guldindløseligheden, svarede igen med stærkt stigende toldsats og direkte importregulering. I løbet af 1930erne blev den internationale handel reduceret med mere end 50 pct., hvilket ligeledes i hvert fald overgangsvist øgede arbejdsløsheden; men styrkede dog hjemmeindustrien.

Roosevelts intuition

I USA gik den nyvalgte præsident Roosevelt i 1933 helt anderledes radikalt til værks. Han lukkede samtlige banker i en kort periode. Der blev gennemført en uset restriktiv bankregulering, dollarens guldværdi nedskrevet med 20 pct. og sidst men ikke mindst blev der set stort på kravet om budgetbalance. Tværtimod blev der sat gang i store offentlige investeringsprogrammer, og der kom tilløb til sociale reformer, der havde de første ansatser til en struktur, der kunne kaldes velfærdsstatslige reformer, bl.a. en vis om end med nutidens øjne begrænset arbejdsløshedsforsikring.

Roosevelt handlede i højere grad på intuition, men med afsæt i en ny økonomisk forståelse. Det var blevet åbenbart for ham, at de gamle dogmer ikke havde fungeret. Han var kommet til magten på baggrund af et politisk program, der indeholdt den såkaldte 'New Deal'-politik, så noget måtte han

gøre. Med sig havde han gode erfaringer fra sin tid som guvernør i New York State, hvor han i mindre skala havde kunnet fremvise markant bedre resultater, end der blev opnået i de konservative delstater endside med det skrumpende føderale budget. Dog fik Roosevelt stigende problemer med at (bort)forklare de, ifølge den neoklassiske dogmatik, negative konsekvenser af et fortsat og stigende budgetunderskud – her måtte han vente på Keynes' *General Theory of Employment, Interest and Money* (1936). Men den amerikanske økonomi blev fra midten af 1930'erne sat på et ubrudt vækstspor, som naturligvis angrebet på Pearl Harbour i 1941 og dernæst engagementet i den 2. verdenskrig bidrog med at understøtte.

Men, og det er det helt afgørende 'men', væksten fortsatte også efter afslutningen af verdenskrigen i USA. Og – som vi skal se nærmere på – blev en tilsvarende ubrudt vækstperiode indledt i det sønderbombede (Vest)Europa. Både i USA og i Europa blev denne udvikling hjulpet godt på vej af dels en ny makroøkonomisk forståelse og dernæst af det internationale samarbejde, der blev institutionaliseret gennem Bretton Woods-aftalen fra 1944. Keynes var om nogen fader til begge disse afgørende ændringer.

Keynes i 1944: Bretton Woods-aftalens fader

Keynes blev knyttet til det britiske finansministerium i maj 1940 som 'special advisor' til finansministeren; men også finansministerens repræsentant i en stribe af udvalg og komitéer, der blev etableret, som en konsekvens af intensiveringen af krigshandlingerne. Ligesom det blev Keynes, der fra et tidligt tidspunkt forestod kontakten til amerikanerne om lånefinansiering af de betydelige materielle forsyninger, som amerikanerne leverede og skulle betales for, indtil de selv blev involveret i krigen.

Nok så vigtigt blev Keynes på et tidligt tidspunkt 1941 bedt om at komme med forslag til, hvorledes det internationale samarbejde kunne institutionaliseres i den 'frie verden', når krigen var slut – (hvilke lande den så måtte omfatte: vi er i 194, altså før det japanske angreb på Pearl Harbour).

Keynes trak naturligvis på sine erfaringer helt tilbage fra afslutningen af 1. verdenskrig, dels den miserable udvikling i mellemkrigstiden; men nok så vigtigt den makroøkonomiske indsigt som han havde fremlagt i *The General Theory*:

1. Det private markedøkonomiske system er ikke selv-regulerende
2. Privat opsparing omsættes ikke automatisk til reale investeringer
3. I perioder med underinvestering i den private sektor kan et offentligt budgetunderskud aktivere den private opsparing og sikre en bedre beskæftigelse – denne konklusion er sammenfattet i Keynes' sentens:

'Look after unemployment, and the Budget will look after itself'. (1933)

-
1. Renten bør bestemmes af landenes egen centralbank ud fra nationale hensyn, derfor er det nødvendigt med et forbud mod internationale spekulative kapitaltransaktioner
 2. Det internationale valutasystem organiseres med faste, men justerbare valutakurser. Et hvert land bør tilstræbe ligevægt på betalingsbalancens løbende poster (dvs. opsparingsligevægt over

for udlandet), idet ét lands overskud nødvendigvis må være et (eller flere) land(e)s underskud. Derfor skal de deltagende landes overskud begrænses. Overstiger overskuddet et aftalt niveau, skal beløbet deponeres i en international clearing bank. (Den institution, der senere blev til IMF). Tilsvarende skal underskudslande have pligt til at tilpasse valutakursen og desuden på særlige vilkår at låne af de indbetalte overskud.

3. I stedet for at gøre dollar til anker-valutaen i det internationale betalingssystem - anbefalede Keynes, at den internationale clearing bank blev gjort til en egentlig international centralbank, det udstedte sin egen valuta, såkaldt 'bancor', som dog kun skulle bruges til at klare over- og underskud mellem landene, og hvor banken skulle kunne regulere mængden af 'bancor' gennem sin udlånsvirksomhed.

Inden Bretton Woods-aftalen kom i hus, skulle den tilpasses amerikanske hensyn og ønsker. Det betød, at kravene til lande med betalingsbalanceoverskud (hvor USA var det helt dominerende land - som Tyskland i øvrigt er det i Europa i dag) ikke blev accepteret. Finansieringen af clearingbanken måtte opgives og dermed også idéen om en ny fælles international valuta. Amerikanerne ønskede dollar, som international reservevaluta - hvilket efterfølgende skulle vise sig at blive et problem og var medvirkende til Bretton Woods-aftalens sammenbrud i begyndelsen af 1970'erne.

I stedet for en egentlig clearing bank blev Den internationale Valutafond (IMF) oprettet. Den skulle primært sikre ordnede forhold på valutamarkedene (og godkende større valutakursændringer). Den kunne med sin forholdsvis beskedne grundkapital kun træde til med kortvarige valutalån. Som en konsekvens heraf blev oprettelsen af en såkaldt 'Verdensbank' (International Bank of Reconstruction and Development) også omfattet af Bretton Woods-aftalen. Den skulle primært give mere langfristede lån til udviklingslande. Disse to institutioner blev til Keynes' fortrydelse begge placeret i Washington og dermed under stærk amerikansk dominans.

Kort efter krigen blev der parallelt med denne organisering af det internationale valutasystem indledt forhandlinger om en fælles reduktion af de eksisterende restriktioner på den internationale handel gennem GATT-forhandlingerne.

Keynes nåede dog kun lige akkurat at deltage i indvielsen af IMF og Verdensbanken i marts 1946 inden han døde påskemorgen den 21. april på sit landsted i Sydengland.

Keynes: 1946-1973

Uanset at Keynes døde i 1946 levede hans makroøkonomiske teorier videre ved tilrettelæggelsen af den økonomiske politik i de vestlige lande - dog i stigende grad i en forvansket form, der viste sig at give anledning til voksende (inflations) problemer i slutningen af 1960'erne og videre ind i 1970'erne, se f.eks. Estrup m.fl. 2013.

Men fremhæves skal det, at den økonomiske politik blev i de første 25 år efter krigens afslutning

kendetegnet ved en aktiv og målrettet styring af efterspørgslen, såkaldt 'Demand Management Policy'. Det blev nu anset for at være et politisk ansvar, at arbejdsløsheden blev holdt i skak (Full Employment Act blev vedtaget i USA i slutningen af 1940'erne). Fuld beskæftigelse kunne ikke overlades til markeds kræfterne.

Krigen havde ydermere efterladt et stort investeringsbehov i den private sektor, så i modsætning til 1930'erne var det ikke et problem at 'aktivere den private opsparing', snarere tværtimod var der i lange perioder en tilbøjelighed overinvestering og overophedning af arbejdsmarkedet. Ikke mindst krævede de store årgange, der blev født under og lige efter krigen et betydeligt boligbyggeri. Det blev derfor en periode kendetegnet ved såkaldt 'stop-go' politik, hvor politikerne måtte træde på bremsen, når der blev sat for meget byggeri i gang. Det store byggeri havde også sin rod i den pengepolitik, der blev ført i de fleste lande. Den lange rente blev holdt nede, for dels at gøre det billigere at investere; men også for at mindske renteudgiften på den offentlige gæld, der var blevet opbygget under krigen. Lav rente kunne etableres i ly af de restriktioner på de internationale kapitalbevægelser, der var indeholdt som en del af Bretton Woods-aftalen. Hertil kom, at de lande, der havde betalingsbalanceproblemer, kunne tilpasse deres valutakurs, hvilket ligeledes var en del af denne aftale, og som bl.a. Storbritannien, Frankrig m.fl. benyttede sig af adskillige gange.

Denne fundamentalt anderledes forståelse af det makroøkonomiske systems funktion og betydningen af at føre en aktiv økonomisk politik gav - ikke mindst sammenlignet med mellemkrigstiden - et meget gunstigt resultat. Allerede midt i 1950'erne var sporene af krigens ødelæggelser stort set bortvisket, selv i Tyskland og Italien. Op gennem de 'gyldne tressere' var der en næsten euforisk stemning af, at større økonomiske ubalancer hørte fortiden til.

Det viste sig desværre er at være en form for hybris. Politikerne forstod ikke, at et overskud på de offentlige finanser ikke betød, at der nu var 'penge i kassen', som der kunne bruges af. Tværtimod var disse overskud et udtryk for, at det private arbejdsmarked i perioder var ophedet. Manglen på arbejdskraft var udtalt, uanset at afvandringen fra landbruget var betydelig, ligesom kvinderne i stigende grad blev en del af arbejdsstyrken. Der var ikke tilstrækkelig forståelse for, at finanspolitikken (og måske også pengepolitikken) i perioder ikke var tilstrækkelig kontraktiv - overskuddet på de offentlige budgetter var simpelthen for lille til at hindre stigende inflation og betydelige betalingsbalanceunderskud (bortset fra Tyskland). Problemer der begyndte at bygge sig op både i (Vest)Europa; men også i USA, hvor ikke mindst engagementet i Vietnam-krigen var et dyrt bekendtskab.

Og så gik det galt: 1973

Dette trods alt enestående internationale forløb med hidtil uset høj vækst og lav arbejdsløshed - med betydelig inspiration fra Keynes - fik en på mange måder dramatisk afslutning, idet den amerikanske præsident Richard Nixons trak USA ud af Bretton Woods aftalen. Det skete ad to omgange. Først gennem ophævelsen af dollarens gulddindløselighed (1971), da USA på grund af et betydeligt betalingsbalanceunderskud, havde været tvunget til at sælge ud af sin guldbeholdning, hvilket bl.a. Frankrig aktivt havde bidraget til ved at kræve dollars omvekslet til guld til den kurs, der var blevet fastsat helt tilbage i 1930'erne af Roosevelt. Ophævelsen af gulddindløseligheden løste dog ikke det amerikanske betalingsbalanceproblem, hvorfor det to år senere (1973) blev besluttet helt at trække dollar'en ud af Bretton Woods-aftalen, hvorefter dollar'en blev gjort flydende. Det vil

sige dollarkursen blev markedsbestemt, hvilket førte til et betydeligt fald i dollarens internationale værdi, som hurtigt forstærkede en række europæiske landes valutaproblemer.

Hertil kom at hele den vestlige verden oplevede en stigende inflation, godt hjulpet på vej af olieprisforhøjelser, og en sammenfaldende stigning i arbejdsløsheden, såkaldt 'stagflation'. En makroøkonomisk ubalance, som Keynes - med sit afsæt i 1930ernes krise - ikke havde analyseret, og som de dengang dominerende økonomer derfor stod ret så uforberedte overfor. De traditionelle finans- og pengepolitiske værktøjer var ikke længere anvendelige, hvilket førte til et tiår med stigende makroøkonomisk ubalance i de fleste vestlige lande, samtidig med at det i 1973 udvidede Fællesmarked kom under et betydeligt pres for at finde en løsning på det mildt sagt dårligt fungerende europæiske valutasamarbejde.

Denne situation med både økonomisk og politisk rådvildhed, bidrog til, at den keynesianske æra rindede ud. De stigende makroøkonomiske ubalancer krævede en fornyelse både på det teoretiske og det politiske plan, hvilket kom i 1980'erne og videre frem. Ikke ukarakteristisk bærer et af de ikoniske papers fra den periode titlen 'After Keynesian Macroeconomics' (1978) skrevet af to opkommende stjerner Robert Lucas og Thomas Sargent (begge senere nobelprisvindere). Keynes' bidrag til makroøkonomisk teori blev i lærebøgerne, se f.eks. Makiw (1992) relativt hurtigt reduceret til blot et specialtilfælde, hvor priser og lønninger antages at være uforandrede. Tilsvarende blev den efterspørgselsstyrende økonomiske politik skrevet ud af de nye lærebøger (begrebet 'policy ineffectiveness' stammer ligeledes fra Robert Lucas).

Afslutning

Formålet med denne artikel har været at vise, hvor forskelligt efterkrigstiden formede sig efter hhv. 1. og 2. verdenskrig, og at denne forskel i høj grad kan henføres til de meget forskellige paradigmer, der blev lagt til grund for udformningen af både den nationale, men navnlig den internationale økonomiske politik i de to perioder. Et forhold der gav mig en kærkommen lejlighed til at fremhæve Keynes' makroøkonomiske, men også politiske indsats under og lige efter 2. verdenskrig. Resultaterne heraf blev, for det første at Storbritannien kom relativt nådigt - også økonomisk set - igennem krigen, idet Keynes var ansvarlig for udarbejdelsen af de nationale budgetter og dermed for den nødvendige styring (dvs. begrænsning) af den private efterspørgsel. Dernæst forestod han de internationale politiske forhandlinger, der ledte frem til Bretton Woods-aftalen i 1944.

Han efterlod sig ved sin død i 1946 en intellektuel og politisk arv, der muliggjorde, at lederne i den vestlige verden havde fået udviklet nogle politiske instrumenter og nogle internationale spilleregler, som sikrede en enestående økonomisk fremgang for alle samfundsgrupper i de efterfølgende 25 år. Betydningen heraf - ikke mindst sammenlignet med perioden efter 1. verdenskrig - kan næppe overvurderes. Den økonomiske velstand, der allerede fra slutningen af 1950'erne kendetegnede stort set hele Vesteuropa, var formentlig det bedste forsvar overhovedet i den 'kolde krig', der endnu ikke var bragt til afslutning i Europa.

Litteratur

Estrup, H., J. Jespersen og P. Nielsen (2013), *Den økonomiske teoris historie - en introduktion*, 2. udg., København: Djøfs Forlag

Jespersen, J. (2014), "The Economic Consequences of the Euro: Lessons from History". Chapter 7 in J. Hölscher and M. Klaes (eds), *Keynes's economic consequences of the Peace: a Reappraisal*. London: Pickering & Chatto.

Jespersen, J. (2014), *John Maynard Keynes*, 2. udg., København: Djøfs Forlag

Jespersen, J. (2018), *Neoliberalisme og neoklassisk økonomi går hånd i hånd*, Kritisk Debat, Juni

Keynes, J.M. (1919), *The Economic consequences of the Peace*, London: Macmillan, (Bind 2 i *The Collected Writings of J. M. Keynes*)

Keynes, J.M. (1934), Roosevelt's Economic Experiments, *The Listener*, 17. January 1934

Keynes, J.M. (1934), *Is the Economic System Self-adjusting?* *The Listener*, 21 November 1934

Kalecki og Keynes

af Joan Robinson

Oversat fra engelsk af Niels Frølich fra J.Robinson "Contributions to Modern Economics", 1978. Artiklen blev oprindeligt offentliggjort i samlingen "Essays in Honour of Michał Kalecki", 1964.

1

Det er i dag vanskeligt at indfange den stilling den ortodokse mening i den kapitalistiske verden indtog i den store depressions første år.

Der var meget stor arbejdsløshed i England også før den verdensomspændende nedtur satte ind.

Lloyd George førte i 1929 en kampagne for at iværksætte offentlige arbejder. Som svar fremlagde britiske embedsmænd 'det finansministerielle synspunkt', at hvis regeringen f.eks. lånte 100 millioner pund for at kunne sætte folk til at bygge veje o.l., ville de udenlandske investeringer blive reduceret med et tilsvarende beløb og der ville ikke ske en generel forøgelse af beskæftigelsen.

Labour-regeringen blev i 1931 ødelagt af troen på, at det var nødvendigt med et balanceret budget for at redde pundets kurs.

Den videnskabelige mening udviste en ophøjet uvidenhed om virkelighedens problemer. Professor Roberts, definerede økonomi som 'videnskaben, der studerer menneskelig adfærd som et forhold mellem mål og knappe midler, der kan anvendes alternativt'(1), alt imens han var omgivet af arbejdskraft uden beskæftigelse og et produktionsapparat, der stod stille.

Ifølge den almindeligt accepterede teori blev priseniveauet bestemt af pengemængden. Men antydningen af, at depressionen derfor måske ville kunne lettes ved at øge pengemængden, var forbeholdt særlinge. I ortodoksiens øjne ville det skabe en farlig inflation.

Marxisterne skældte akademikerne ud, men delte deres tro på de sunde finansiers principper.

I denne tåge famlede Keynes rundt efter en teori for beskæftigelsen. Han havde støttet Lloyd George med en temmelig vag og ufærdig argumentation for, at en forøgelse af investeringerne ville skabe en forøgelse af opsparingerne (så lån i en form ikke skulle trækkes fra lån i en anden form)(2) og en af hans unge elever, R. F. Kahn, gennemarbejdede [argumentet, o.a.] grundigt. I løbet af møderne i Macmillan-udvalget vedrørende valuta og bankvirksomhed var han kommet til den opfattelse, at der var en fejlslutning i det almindeligt accepterede argument, at en nedskæring i pengelønnen ville genoprette virksomhedernes rentabilitet ved at sænke omkostningerne i forhold til priserne, fordi priserne ville falde mere eller mindre i samme forhold. Men i det store teoretiske værk *Treatise* arbejdede hans hjerne på et andet plan og den producerede ikke en teori om beskæftigelsen, skønt den indeholdt den meget betydningsfulde ide, at en forøgelse af investeringerne uden - som vi nu ville beskrive det - en tilsvarende tilbøjelighed til opsparing øger profitterne, mens en forøgelse af tilbøjeligheden til at spare op uden en tilsvarende forøgelse af investeringerne reducerer dem.

Over kontinentet uden tvivl indbefattet Polen lå ortodoksiens tåger endnu tykkere end over England. Kun i Sverige var Wicksells elever ved at regne en ny linje ud. I *Monetary Equilibrium*, der blev udgivet i Sverige i 1931, drillede Gunnar Myrdal Keynes med hans 'tiltrækkende, angelsaksisk unødvendige originalitet', men han var ikke selv helt ude af tågen.

Treatise on Money var færdig til tryk i september 1930 og Kahns artikel blev offentliggjort i *Economic Journal* for juni 1931, hvor analysen af multiplikatoren(3) fremsættes - forholdet mellem

en forøgelse af investeringerne og den samlede vækst i beskæftigelsen, den skaber - og det vises, hvorledes den forøgelse i indkomsterne, der ledsager en forøgelse af investeringerne, skaber en tilsvarende forøgelse af opsparingen.

Der fulgte nu en stor dyst på argumenter, der vendte og drejede disse ideer i tre år.

I 1931 offentliggjorde jeg en slags midlertidig rapport, der rydder vejen for en ny teori, men ikke fremsætter den.(4) Det var først i sommeren 1934, at det lykkedes Keynes at få samlet sin penge-teori, sin løn-teori og Kahns multiplikator til et sammenhængende system.

I januar 1935 skrev han til Bernhard Shaw: "Jeg tror, jeg er i færd med at skrive en bog om økonomisk teori, der i det store og hele - formentlig ikke straks, men i løbet af de næste ti år - vil revolutionere den måde, verden tænker på økonomiske problemer på.'(5)

The General Theory of Employment, Interest and Money udkom i januar 1936.

I mellemtiden havde Michał Kalecki uden kontakter til andre fundet den samme løsning.

I bogen *Essays in the Theory of Business Cycles*, der udkom på polsk I 1933, fremsætter han på en klar måde princippet om effektiv efterspørgsel på matematisk form. Samtidig var han allerede ved at udforske implikationerne af analysen af problemet med et lands handelsbalance efter de samme retningslinjer, jeg fulgte i mine henvisninger til *The General Theory*, i artikler der blev udsendt i 1937.

Prosa-versionen af hans teori (offentliggjort i 'Polska Gospodarcza', nr. 43, X, 1935) kunne også i dag bruges som en indføring i teorien om beskæftigelsen.

Han indleder med at angribe den ortodokse teori på dens mest centrale punkt - opfattelsen af, at arbejdsløsheden kan reduceres ved at sænke pengelønningerne. Og han viser at, hvis monopolistisk indflydelse forhindrer priserne i at falde, når lønomkostningerne sænkes, bliver situationen endnu værre (noget keynesianerne kom frem til meget senere og under hans indflydelse), fordi en forringet købekraft skaber et fald i salget af forbrugsgoder, så højere profitmargener ikke resulterer i højere profiler.

Efter at have pillet det ortodokse middel mod en depression fra hinanden, viser han, hvordan en forøgelse af investeringerne, der f.eks. sker som resultat af en stor, ny opfindelse, ville øge

beskæftigelsen og peger så på, at hvis en spontan forøgelse af investeringerne er mulig, må det også være muligt ved hjælp af en bevidst politik fra en regerings side at iværksætte investeringsplaner, der ellers ikke ville være bragt til udførelse og på den måde lette arbejdsløsheden og også øge forbruget.

Kaleckis formulering af teorien undgår problemet med ligevægten mellem opsparinger og investeringer, der har plaget os så meget, ved simpelthen at støtte sig på den kendsgerning, at det, der svarer til udlægget til investeringer, lægges til profitten. Han skærer også igennem i en anden passage, hvor Keynes er i vanskeligheder ved at tage det for givet, at renten er et monetært fænomen. Når investeringer, indkomster og opsparinger vokser, er det også nødvendigt at forøge mængden af udvekslingsmediet; ellers vil renten stige og investeringerne bremses.

Kalecki nærmede sig ikke teorien om beskæftigelsen gennem multiplikatoren, hvilket på en måde gør hans version mindre fuldtone, men ikke mindre overbevisende. På den anden side gik han direkte til teorien om konjunkturerne, hvor Keynes var meget svag. I denne artikel er der en fremstilling på få linjer af den mekanisme, der justerer kapitalapparatet, og som nu anerkendes som fundamentet for alle moderne konjunkturmodeller.

Michał Kaleckis krav på at være den første, der offentliggjorde [dette, o.a.] er indiskutabel. Med passende lærd værdighed (der imidlertid uheldigvis er temmelig sjælden blandt lærde) omtalte han aldrig denne kendsgerning. Og med undtagelse af de involverede forfattere er det da heller ikke særligt interessant, hvem der først blev trykt. Det interessante er, at de to tænkere fra helt forskellige politiske og intellektuelle udgangspunkter, skulle komme til den samme konklusion. For os i Cambridge var det en stor trøst. Fordi vi var omgivet af tom misforståelse, var der øjeblikke, hvor vi næsten begyndte at tro, at det var os der var vanvittige og ikke de andre. Indenfor de seriøse videnskaber er *opdagelsen* det originale arbejde – det at finde de forbindelser, der hele tiden har været der og kun har ventet på at blive fundet. At det kunne ske indenfor økonomien, var en forsikring om, at det vi havde opdaget, virkelig fandtes.

Jeg husker stadigvæk mit første møde med Michał Kalecki – en mærkelig besøgende der ikke alene var bekendt med vores splinternye teorier, men også havde opfundet nogen af vores private vittigheder. Det gav mig en Pirandello-følelse – var det ham eller mig, der talte? At læse hans artikel fra 1935 (nu for første gang tilgængelig på engelsk)(6) giver mig den samme følelse. Dengang skrev jeg flere gange lige præcis den artikel – skønt med mindre koncentration – og prøvede at forklare Keynes' teori med enkle ord.

Kalecki havde en stor fordel fremfor Keynes – han havde aldrig lært ortodoks økonomi. Forordet til *The General Theory* slutter sådan: 'De ideer, der så møjsommeligt fremsættes her, er yderst enkle og burde være indlysende. Vanskeligheden ligger ikke i den nye ide, men i at slippe væk fra de gamle, noget, der for de af os, der er opdraget på den måde, vi er, trænger ud i alle hjørner af vores bevidsthed.'

Kalecki var ikke blevet opdraget på den måde. Den eneste økonomi, han havde studeret var Marx'. Keynes kunne ikke finde hoved eller hale i Marx. I det brev til Shaw, der er citeret ovenfor, fastholder han, at hans nye teori vil slå benene væk under marxisterne. Men hvis han havde startet med Marx, kunne han have sparet sig selv for en masse besvær. Kahn forklarede i det 'cirkus', hvor vi diskuterede *Treatise* i 1931, problemet med opsparing og investeringer ved at forestille sig at lægge en afspærring rundt om kapitalgodeindustrien og derefter studere handlen mellem den og forbrugsgodeindustrien; han kæmpede for at genopdage Marx' [reproduktions-, o.a.] skema. Kalecki startede der.

2

I sit *Essays in the Theory of Economic Fluctuations*, der blev offentliggjort kort tid efter hans ankomst til England, udfyldte han flere huller i Keynes' formulering af beskæftigelsesteorien.

I Keynes' skema betyder ideen om kapitalens marginaleeffektivitet, at der på et givet tidspunkt eksisterer en liste over mulige investeringsprojekter opstillet i faldende orden efter udsigterne for deres rentabilitet (og under hensyntagen til risikoen). Listen stopper der, hvor den nettoprofit, der er udsigt til, er lig med den rente, der skal betales for at finansiere projektet. Dette bestemmer den samlede værdi af den investering, der skal foretages. Kalecki stillede det rammende spørgsmål: Hvis der eksisterer projekter, der lover en profit, der er højere end renten, ville hver enkelt virksomhed så ikke være villig til og ivrig efter at foretage en ubegrænset investering? Man kunne ikke svare, at hurtigere investeringer ville øge prisen på kapitalgoder og på den måde reducere den forventede profit; forøgelsen af omkostningerne ville nemlig ske som et resultat af de realiserede investeringer *ex post*(7), mens kapitalens marginaleeffektivitet drejer sig om investeringsplaner *ex ante*.

Kalecki kom selv med svaret, for det første ved at klargøre forskellen mellem investeringsbeslutninger og virkeliggjorte investeringer og for det andet ved i argumentationen at indføre den åbenlyse kendsgerning, at ingen enkelt virksomhed råder over en ubegrænset mængde finansiering til en given rente. Han flyttede risikoen fra efterspørgselssiden (hvor den i Keynes' skema ligger ret usikkert) til udbudssiden og postulerede, at størrelsen af den finansiering, hver enkelt virksomhed vil binde i investeringer er en voksende funktion af den profit, der er udsigt til og afhængig af forholdet mellem virksomhedens lån og dens egen kapital. Så ved en given fordeling af kapital mellem virksomhederne er der et specifikt forhold mellem størrelsen af de samlede investeringer og de anslåede profitters niveau.

Den anden vanskelighed var, at Keynes behandlede sin liste over de profitter, der var udsigt til, som om de var uafhængige af de reelle investeringer, selvom han selv tillagde ideen om, at nutiden altid spiller en overproportional rolle, når man danner sig et billede af fremtiden, stor vigtighed. Kalecki viser hvorledes et højere investeringsniveau i år end sidste år, betyder et højere niveau for de aktuelle profitter, derfor højere forventede profitter, derfor udvidede investeringsplaner, derfor højere investeringer næste år.

En stigning i de aktuelle investeringer kan ikke fortsætte på ubestemt tid. Når investeringerne

ophører med at stige, holder det aktuelle profitniveau op med at stige. Men størrelse af den produktionskapacitet, der konkurrerer om at kunne afsætte, vokser konstant. Derfor falder profitten og derfor afbrydes vækstperioden. Fremgangen kan på den måde aldrig vare ved. 'Tragedien ved investeringer er, at de forårsager kriser, fordi de er nyttige.' Han sluttede argumentation med dette skarpe udsagn: 'Mange vil utvivlsomt betragte denne teori som paradoksal. Men det er ikke teorien, der er paradoksal, det er dens genstand - den kapitalistiske økonomi.'

Det tredje punkt, hvor Kalecki strammede *The General Theory* op, var i forbindelse med forholdet mellem priser og lønninger. Keynes holdt sig til en slags marshallsk opfattelse af konkurrencen, der indebar faldende afkast på kort sigt, således at en forøgelse i beskæftigelsen ledsages af et fald i reallønnen for de arbejdere, der allerede er i beskæftigelse. Kalecki uddybede sin originale indsigt i forholdet mellem monopolistisk prispolitik og beskæftigelse med analysen af den ufuldstændige konkurrence (der dengang havde sin glanstid) for at kunne fremsætte sin berømte teori om fordeling over korte tidsrum ifølge hvilken lønnens andel af en produktions værdi bestemmes af graden af monopolisering.

Denne formulering er blevet angrebet som blot værende en cirkelslutning eftersom graden af monopolisering defineres som forholdet mellem bruttoavancen og produktionens værdi og derfor (på de fremførte forudsætninger) er identisk og lig med en minus lønnens andel. Den tilsyneladende cirkelslutning ligger i den måde, der redegøres for argumentationen på. Hvis vi med monopoliseringsgraden ikke mener niveauet af bruttoavancen *ex-post*, men prispolitikken hos de firmaer, der under nedgangsperiodens betingelser, når alle produktionsapparater arbejder under deres kapacitet, så er det helt klart sandt at sige, at hvis firmaerne følger en konkurrencepolitik og sænker priserne i et forsøg på sælge mere, vil reallønnen stige og udnyttelsesgraden af det eksisterende produktionsapparat blive større end, hvis de følger en monopolistisk politik og opretholder eller ligefrem hæver bruttoavancen.

Disse udvidelser er blevet optaget i det 'keynesianske' tankegods; ganske få af de nuværende generationer af 'keynesianere' stopper op for at spørge om, hvor meget de skylder Kalecki og hvor meget reelt Keynes. Under alle omstændigheder er det helt rigtigt, som Michał Kalecki er den første til at indrømme, at kalde det, der i den vestlige verdens akademiske økonomi hedder den 'keynesianske revolution', det. For uden Keynes' vidtrækkende udsyn, hans brillante polemik og fremfor alt hans position indenfor den ortodoksiens fæstning, han var opdraget i, ville det have taget meget længere at vælte formørkelsens mure.

3

For Kalecki var fortolkningen af den nye teori meget anderledes end de 'moderat konservative' implikationer, Keynes så i den.

Keynes afskyede af moralske og æstetiske grunde helt og holdent samtidens kapitalisme, men han var på ingen måde socialist. Efter at have bevist, at det at bygge pyramider eller grave huller i jorden og fylde dem op igen ville opretholde den effektive efterspørgsel og på den måde forhindre et

fald i den nyttige produktion, tilføjer han: 'Det er imidlertid ikke rimeligt, at et fornuftigt samfund skulle være tilfreds med at være afhængig af den slags tilfældige og ofte uøkonomiske, mildnende foranstaltninger, når vi først forstår de påvirkninger, som den effektive efterspørgsel er afhængig af'. Han troede eller tillod sig i det mindste at håbe på, at når man først forstod den nye teori, ville kapitalismen reformere sig selv. Hvis den fulde beskæftigelse kunne opretholdes i en generation ved hjælp af nyttige investeringer (uden alt for stor befolkningstilvækst) ville fattigdommen smelte bort og renten ville falde så meget, at kapitalindkomst ikke længere ville være en byrde for økonomien. Kun ærligt arbejde og opfindsom spekulation ville blive belønnet af samfundet. (Vi har siden krigen i den vestlige verden oplevet næsten fuld beskæftigelse, der opretholdes ikke af nyttige investeringer, men ved oprustning, noget der er lige så dumt, men i mindre grad lige så harmløst som at grave huller i jorden. Keynes' analyse har vist sig at være rigtig, men hans behagelig dagdrøm har forvandlet sig til et mareridt.)

Kalecki havde en mindre behagelig vision. Han forudså i en artikel, han skrev under krigen(8), at nu hvor årsagerne til de kommercielle konjunkturer er kendt, får vi i stedet politisk bestemte konjunkturer. Staten vil føre sin politik for fuld beskæftigelse ved hjælp af et budgetunderskud. Når den fulde beskæftigelse opnås, vil priserne stige og arbejdernes forhandlingsposition vil være stærk.

'I en sådan situation er det sandsynligt, at en stærk alliance vil opstå mellem de store virksomheder og rentenytterne og de ville sandsynligvis finde mere end en økonom, der vil erklære, at situationen åbenlyst er usund.' En tilbagevenden til 'sunde finanser' vil igen skabe arbejdsløshed. Men når det næste valg viser sig i horisonten vil regeringen vende tilbage til den fulde beskæftigelses politik for at vinde stemmer.

'Den form, en politisk reguleret konjunktur udviser, ville være en kunstig genskabelse af den tilstand, der herskede i det nittende århundredes kapitalisme. Fuld beskæftigelse ville kun kunne opnås på toppen af højkonjunkturer, men lavkonjunkturer ville være relativt milde og kortlivede.' Dette er bemærkelsesværdig præcis forudsigelse af livet i den vestlige verden efter krigen. (Men nu, hvor selv en konservativ regering i England går ind for planlægning, går vi måske ind i en ny fase.)

Efter krigen var Michał Kalecki optaget af at anvende teorierne på diagnoser af de samtidige udviklingstendenser i den kapitalistiske verden og på planlægningsproblemer i den socialistiske verden. Men indenfor den nye teoribølge på Cambridge, der beskæftiger sig med den langsigtede vækst, er hans indflydelse stadigvæk i spil.

Udover den teori for fordeling på kort sigt, der er forbundet med 'graden af monopolisering', indeholdt hans *Essays* en teori for det lange sigt, der er baseret på princippet om 'at arbejderne bruger det, de får, og kapitalister får det, de bruger'. Ud fra dette afledte han ideen om, at profitten på kapital bestemmes af akkumulationen og kapitalisternes tilbøjelighed til at spare op. Kaldor kalder dette den keynesianske fordelingsteori, eftersom den er skitseret i *The Treatise*, men ligesom selve *The General Theory* har den en separat kilde i Kalecki.

Noter:

1. Essay on the Nature and Significance of Economic Science, 1932.
2. J. M. Keynes og H. D. Henderson, Can Lloyd George Do It?
3. I økonomien betegner en multiplikator en økonomisk faktor, der, når den øges eller ændres, forårsager forøgelse eller ændringer i mange andre, beslægtede økonomiske variable. I forhold til bruttonationalproduktet forårsager multiplikatoreffekten, at gevinsterne i den samlede produktion bliver højere end de udgifter, der blev brugt på produktionen. Udtrykket bruges oftest om forholdet mellem statens udgifter og den samlede nationalindkomst.
(<https://www.investopedia.com/terms/m/multiplier.asp>) (o.a.)
4. Se oven for, 'The theory of money and analysis of output'
5. R. F. Harrod, Life of Keynes', s. 462.
6. Genoptrykt i Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, Cambridge, 1971.
7. ex ante, (lat. 'ud fra (tilstanden) før'), betragtning, der knytter sig til forventede konsekvenser i modsætning til ex post, der refererer til situationen, når en begivenhed er indtrådt. Inden for keynesiansk makroøkonomisk teori vil fx forbruget ex ante være bestemt af den disponible indkomst, mens opsparingen afhænger af andre forhold, fx renten. Ex post vil forbrug og opsparing i en lukket økonomi altid være ens (Hans Keiding: ex ante i Den Store Danske, Gyldendal. Hentet 30. oktober 2018 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=73467>) (o.a.)
8. 'De politiske aspekter af fuld beskæftigelse', Political Quarterly, oktober 1943.

De politiske aspekter af fuld beskæftigelse(1)

Af Michał Kalecki, Political Quarterly, 1943

I

1. Et solidt flertal af økonomer er nu af den mening, at fuld beskæftigelse selv i et kapitalistisk system vil kunne sikres ved en politik for statslige udgifter under forudsætning af, at der kan findes en fyldestgørende plan for at beskæftige al eksisterende arbejdskraft og hvis tilstrækkelige forsyninger af nødvendige, udenlandske råstoffer kan skaffes i bytte for eksportvarer.

Hvis staten foretager offentlige investeringer (f.eks. bygger skoler, hospitaler og landeveje) eller yder tilskud til masseforbrug (som familiestøtte, sænkning af den direkte beskatning eller tilskud til at holde prisen nede på livsforbrugsvarer) og hvis disse udgifter yderligere finansieres ved optagelse af lån og ikke ved beskatning (noget, der kunne få negativ indvirkning på private investeringer og forbrug) vil den effektive efterspørgsel varer og tjenesteydelser kunne øges til et punkt, hvor fuld beskæftigelse opnås. Man bør notere sig, at sådanne statslige udgifter øger beskæftigelsen ikke bare direkte, men også indirekte, eftersom de stigende indkomster, de bevirker,

resulterer i en sekundær forøgelse af efterspørgslen på forbrugs- og investeringsgoder.

2. Man kan spørge sig selv, hvor offentligheden skal få de penge fra, som den skal låne staten, hvis ikke den beskærer sine investeringer og sit forbrug. For at forstå denne proces tror jeg, det er bedst, hvis man for et øjeblik forestiller sig, at staten betaler sine leverandører i statsobligationer. Generelt set vil leverandørerne ikke beholde disse obligationer, men sende dem i cirkulation og købe andre varer og tjenesteydelser osv. indtil disse obligationer til sidst vil nå frem til personer eller firmaer, der beholder dem som rentebærende aktiver. Den samlede forøgelse af mængden af statsobligationer, der på et givet tidspunkt ejes – enten midlertidigt eller fast – af personer og firmaer vil være lig med de varer og tjenesteydelser, der sælges til staten. Så det, økonomien låner staten, er varer og tjenesteydelser, hvis produktion 'finansieres' af statsobligationer. I realiteten betaler staten for tjenesteydelserne ikke med obligationer, men kontant, men den udsteder samtidigt obligationer og opsuger på denne måde kontanterne og det svarer til den imaginære proces, der er beskrevet i det foregående.

Men hvad sker der, hvis offentligheden er uvillig til absorbere hele forøgelsen i mængden af statsobligationer? Den vil i sidste instans tilbyde dem til bankerne for at få kontanter (sedler eller bankindeståender) i bytte. Hvis bankerne accepterer dette tilbud opretholdes renteniveauet. Hvis ikke vil prisen på obligationer falde, hvilket betyder en forøgelse af renten og dette vil opmuntre offentligheden til at beholde flere obligationer i forhold til indeståender. Det følger heraf, at renten afhænger af bankernes politik, især centralbankens. Hvis denne politik sigter mod at holde renten på et vist niveau, kan dette nemt lade sig gøre, uanset hvor stor statens lånoptagelse er. Det er det, der sker under denne krig. På trods af astronomiske budgetunderskud, har renten ikke vist tegn på at stige siden begyndelsen af 1940.

3. Man kan indvende, at statslige udgifter, der finansieres gennem lån, vil skabe inflation. Hertil kan man svare, at den effektive efterspørgsel, der er skabt af staten, opfører sig som al anden forøgelse af efterspørgslen. Hvis arbejdskraft, produktionsapparat og udenlandske råvarer er tilgængeligt i rigeligt mål, modsvarer en forøgelse af efterspørgslen af en forøgelse af produktionen. Men når man et punkt, hvor alle ressourcer er fuldt udnyttet og den effektive efterspørgsel fortsætter med at øges, vil priserne stige og skabe ligevægt mellem efterspørgslen og udbuddet af varer og tjenesteydelser. (I den tilstand af overudnyttelse af ressourcerne, som vi for tiden under krigsøkonomien er vidner til, er en inflatorisk prisforøgelse kun blevet undgået i det omfang, at den effektive efterspørgsel efter forbrugsvarer er blevet bremset af rationering og direkte skatter). Det følger heraf, at hvis man med statsindgreb har som mål at opnå fuld

beskæftigelse, men undlader at forøge den effektive efterspørgsel udover hvad den fulde beskæftigelse kan bære, er der ingen grund til at frygte inflation.(2)

II

1. Det, der er skrevet ovenfor, er en meget grov og ufuldstændig fremstilling af læren om den fulde beskæftigelse. Men det er, synes jeg, tilstrækkeligt til at læseren kan gøre sig bekendt med lærens kerne og på den måde sætte ham i stand til at følge den efterfølgende diskussion af de *politiske*

problemer, der er forbundet med en opnåelse af fuld beskæftigelse.

Det skal først slås fast, at selvom de fleste økonomer nu er enige om, at fuld beskæftigelse kan opnås ved statslige udgifter, var dette på ingen måde tilfældet selv indtil for nyligt. Blandt modstanderne af denne lære var der (og er der stadigvæk) fremtrædende såkaldte 'økonomiske eksperter', der er tæt forbundet med bankerne og industrien. Dette antyder, at der er en politisk baggrund for modstanden mod læren om den fulde beskæftigelse, selvom de fremførte argumenter er økonomiske. Dette ikke for at sige, at de mennesker, der fremsætter dem, ikke tror på dem, hvor ringe de end er. Men hårdnakket uvidenhed er sædvanligvis et udtryk for underliggende, politiske motiver.

Der er imidlertid endnu mere direkte tegn på, at det her drejer sig om et førsteklasses politisk spørgsmål.(3) Under trediveernes store depression modsatte de store firmaer i alle lande undtagen Nazi-Tyskland sig vedholdende eksperimenter, der gik ud på at forøge beskæftigelsen ved hjælp af statslige udgifter. Det så man tydeligt i USA (modstanden mod New Deal), i Frankrig (Blums eksperiment) og Tyskland før Hitler.(4) Holdninger er ikke let at forklare. Det er klart, at højere output og beskæftigelse ikke blot gavner arbejderne, men også erhvervslivet, fordi sidstnævntes profitter stiger. Og den politik for fuld beskæftigelse, der er skitseret ovenfor, gør ikke indhug i profitterne, fordi den ikke indebærer yderligere beskatning. Erhvervslivet længes i en afmatningsperiode efter et opsving, hvorfor accepterer det så ikke gladeligt det kunstige opsving, som staten kan tilbyde det? Det er et vanskeligt og fascinerende spørgsmål, som vi vil behandle i denne artikel.

Grundene til at 'industriens ledere' yder modstand mod en fuld beskæftigelse, der er opnået ved statslige udgifter, kan opdeles i tre kategorier: (I) modvilje i sig selv mod statens indblanding i spørgsmålet om beskæftigelse, (II) modvilje mod den retning statens udgifter tager (offentlige investeringer og forbrugsstøtte), (III) modvilje mod de sociale og politiske ændringer, der er et resultat af *opretholdelsen* af den fulde beskæftigelse. Vi vil i detaljer undersøge hvert af disse tre kategorier af indvendinger mod statslig ekspansionspolitik.

2. Vi vil først behandle den tøven, arbejdsgiverne udviser med hensyn til at acceptere statslige indgreb når det angår beskæftigelsen. Erhvervslivet ser med mistænksomhed på alle udvidelser af de statslige aktiviteter, men jobskabelse ved hjælp af statslige udgifter udviser et særligt aspekt, der gør modstanden særlig intens. I et laissez-faire-system afhænger beskæftigelsesniveauet i høj grad af den såkaldte grad af tillid. Hvis denne falder, aftager de private investeringer, hvilket resulterer i et fald i output og beskæftigelse (både direkte og gennem den sekundære effekt, der udgøres af den virkning, som faldet i indkomst har på forbrug og investeringer). Dette giver kapitalisterne en stærk, indirekte kontrol med statens politik: Alt, hvad der kan ryste tilliden, må omhyggeligt undgås, fordi det ville fremkalde en økonomisk krise. Men når først staten har lært tricket med at øge beskæftigelsen ved hjælp af sine egne indkøb, mister dette stærke kontrolmiddel sin effektivitet. Derfor må de budgetunderskud, der er nødvendige for at gennemføre statens indgreb, betragtes som farlige. Den sociale funktion af dogmet om 'sunde finanser' er at gøre beskæftigelsesniveauet afhængig af graden af tillid.

3. Modviljen hos erhvervslivets ledere mod en statslig udgiftspolitik bliver endnu voldsommere, når de tager de områder i betragtning, hvor det er meningen, pengene skal bruges: Offentlige investeringer og statsstøtte til masseforbrug.

Den statslige interventions økonomiske principper kræver, at offentlige investeringer skal begrænses til områder, der ikke konkurrerer med det private erhvervsliv (dvs. hospitaler, skoler, veje). Ellers kan de private investeringers rentabilitet hæmmes og den positive effekt af de offentlige investeringer på beskæftigelsen kan opvejes af den negative effekt af faldet i private investeringer. Denne forestilling passer forretningsmændene rigtig godt. Men virkningsområdet for denne type offentlige investeringer er temmelig smalt og der er fare for, at staten når den følger en sådan politik, i sidste instans kunne fristes til at nationalisere transportvirksomhederne eller offentlige tjenester, der er i privat eje, for at bane vej for et nyt område for investeringer.(5)

Man kunne derfor forvente, at erhvervslivets ledere og deres eksperter i højere grad ville gå ind for statsstøttet masseforbrug (ved hjælp af familietilskud, støtte til at holde prisen på nødvendighedsartikler nede osv.) end for offentlige investeringer; for ved at støtte forbruget ville staten ikke kaste sig ud i virksomhed [der ville konkurrere med det private erhvervsliv, *red.*]. Det er imidlertid i praksis ikke tilfældet. Faktisk er disse eksperters modstand mod statsstøtte til masseforbrug langt voldsommere end mod offentlige investeringer. For her er der et moralsk princip af yderste vigtighed på spil. Den kapitalistisk etiks principper kræver, at 'du skal spise dit brød i dit ansigts sved' - undtagen hvis du tilfældigvis har private midler.

4. Vi har betragtet de politiske begrundelser for modstanden mod en politik, der skaber beskæftigelse ved hjælp af statslige udgifter. Men selv om denne modstand blev overvundet - som det sagtens kunne ske under massernes pres - ville *opretholdelsen* af den fulde beskæftigelse bevirke sociale og politiske forandringer, der ville kunne give ny næring til modstanden fra erhvervslivets ledere. I et system med fuld beskæftigelse vil arbejdsløsheden ikke længere kunne udfylde sin rolle som disciplinerende middel. Bossens samfundsmæssige position ville blive undermineret og arbejderklassens selvsikkerhed og klassebevidsthed ville vokse. Strejker for lønforhøjelser og for forbedringer af arbejdsforholdene ville fremkalde politiske spændinger. Det er rigtigt, at profitterne i et system med fuld beskæftigelse ville være højere end de i gennemsnit er under et laissez-faire-system og det er mindre sandsynligt, at selv væksten i lønninger som følge af arbejdernes stærkere forhandlingsposition vil reducere profitterne snarere end føre til prisforhøjelser og på den måde kun skade rentenydernes interesser. Men 'fabriksdisciplinen' og den 'politiske stabilitet' sættes højere end profitten af arbejdsgiverne. Deres klasseinstinkt fortæller dem, at set fra deres synspunkt er varig fuld beskæftigelse usund og at arbejdsløshed er en integreret del af det 'normale' kapitalistiske system.

III

1. En af fascismens vigtige funktioner, som det symboliseres af det nazistiske system, var at fjerne de kapitalistiske forhindringer for den fulde beskæftigelse.

Modviljen mod en statslig, udgiftskrævende politik i sig selv overvindes under fascismen af den kendsgerning, at statsmaskineriet er under direkte kontrol af et partnerskab mellem storkapitalen og fascismen. Nødvendigheden af myten om 'sunde finanser', der tjente til at forhindre staten i at opveje en tillidskrise ved [at øge, *red.*] udgifterne, er væk. I et demokrati kender man ikke den næste regering. Under fascismen er der ingen næste regering.

Modviljen mod statslige udgifter, hvad enten det drejer sig om offentlige investeringer eller forbrug, overvindes ved at koncentrere statens udgifter på oprustning. Endelig opretholdes 'fabriksdisciplinen' og den 'politiske stabilitet' af 'den nye orden', der spænder fra undertrykkelse af fagforeningerne til koncentrationslejren. Politisk pres erstatter arbejdsløshedens økonomiske pres.

2. Den kendsgerning, at oprustning er ryggraden i en politik for fuld beskæftigelse under fascismen, har en dybtgående indflydelse på denne politiks økonomiske karakter. Storstilet oprustning er uadskillelig fra en udvidelse af de væbnede styrker og forberedelse af planer for en erobningskrig. Den bevirker også en konkurrence om genoprustning i andre lande. Det betyder, at målet med udgifterne gradvist ændres fra fuld beskæftigelse til at sikre genoprustningen maximal effekt. Som et resultat bliver beskæftigelsen 'mere end fuld'; ikke alene er arbejdsløsheden afskaffet, men der hersker [også, *red.*] en akut knaphed på arbejdskraft. Der opstår flaskehalse på alle områder og disse må man tage sig af ved at skabe kontrolsystemer. En sådan økonomi udviser mange af en planøkonomis træk og sammenlignes til tider temmelig uvidende med socialisme. Denne type planlægning må nødvendigvis opstå, når et økonomisk system på et bestemt område sætter sig et vist, højt produktionsmål, når den bliver til en måldrevet økonomi, noget som rustningsøkonomien udgør et særligt tilfælde af. En rustningsøkonomi betyder især en indskrænkning af forbruget sammenlignet med, hvad der kunne have været tilfældet under fuld beskæftigelse.(6)

Det fascistiske system starter med at overvinde arbejdsløsheden, udvikler sig til en rustningsøkonomi med

knaphed og ender uundgåeligt i krig.

IV

1. Hvad vil i et kapitalistisk demokrati blive det praktiske resultat af modstanden mod en politik for fuld beskæftigelse finansieret af staten? Vi vil prøve at besvare dette spørgsmål på basis af den analyse af grundene til denne modstand, der fremgår af kapitel II. Vi argumenterede for, at vi kan forvente modstand fra industriens ledere på tre planer: (I) principiel modstand mod offentlige udgifter, der hviler på et budgetunderskud, (II) modstanden mod denne form for udgifter vil rettes enten mod offentlige investeringer, der kan være et forvarsel om statens indtrængen i nye sfærer for økonomiske aktiviteter, eller mod tilskud til masseforbrug, (III) modstand mod *opretholdelsen* af den fulde beskæftigelse og [i modsætning til tiltag, der blot går ud på, *o.a.*] at forhindre dybe og lange kriser.

Man må imidlertid indse, at den tid hvor 'erhvervslivets ledere' kunne tillade sig at være modstandere af *nogen som helst* form for statsindblanding er mere eller mindre ovre. Tre faktorer har bidraget til dette: (I) overmåde høj grad af fuld beskæftigelse under den nuværende krig, (II) udvikling af den økonomisk doktrin om fuld beskæftigelse, (III) at sloganet "Aldrig mere arbejdsløshed!" til dels som resultat af de to første faktorer nu er dybt rodfæstet i masserne. Denne holdning afspejles i erhvervsledernes og deres eksperters nylige udtalelser(7) . Der er enighed om 'at noget må gøres under en krise'; men kampen fortsætter, for det første om *hvad*, der skal gøres under en krise (dvs. i hvilken retning staten skal blande sig) og for det andet om det *kun* er under kriser, der skal gøres noget (dvs. for blot at lette krisen snarere end at sikre vedvarende fuld beskæftigelse).

2. I de aktuelle diskussioner af disse problemer opstår der gang på gang ideen om at modvirke krisen ved at stimulere *private* investeringer. Dette kan gøres ved at sænke renten, ved at sænke indkomstskatten eller ved direkte at subsidiere private investeringer på den eller anden måde. At en sådan plan er tiltrækkende for erhvervslivet er ikke overraskende. Erhvervsmanden er det medium, hvor igennem indgrebet foregår. Hvis han ikke har tillid til den politiske situation, kan han ikke bestikkes til at investere. Og indgrebet betyder ikke, at staten skal 'lege med' (offentlige) investeringer eller 'spilde penge' på at give tilskud til forbrug.

Det kan imidlertid påvises, at en stimulering af de private investeringer ikke er en tilstrækkelig metode til at undgå massearbejdsløshed. To alternativer må her overvejes: (I) renten eller indkomstskatten (eller begge) sænkes drastisk i en krise og vokser i opgangstider. I dette tilfælde vil både længden og styrken af konjunktursvingningerne mindskes, men beskæftigelsen kan ikke blot under en krise, men også i opgangstider være langt fra fuld, dvs. den gennemsnitlige arbejdsløshed kan være betragtelig, selvom dens udsving ville være mindre markante, (II) renten eller indkomstbeskatningen sænkes in en krise, men stiger *ikke* i det efterfølgende opsving. I dette tilfælde vil opsvinget vare længere, men det må nødvendigvis munde ud i en ny krise: Sænkning af renten eller indkomstbeskatningen en enkelt gang vil naturligvis ikke eliminere de kræfter, der forårsager de cykliske udsving i en kapitalistisk økonomi. Under den efterfølgende krise vil det være nødvendigt at sænke renten eller indkomstbeskatningen igen og så videre. Derfor ville renten i en ikke så fjern fremtid skulle være negativ og indkomstskatten erstattes af et tilskud til indkomsten. Det samme ville ske, hvis man forsøgte at *fastholde* den fulde beskæftigelse ved at stimulere private investeringer: Renten og indkomstbeskatningen ville skulle sænkes(8).

Udover denne grundlæggende svaghed ved at bekæmpe arbejdsløsheden ved hjælp af en stimulering af de private investeringer, er der en praktisk vanskelighed. Erhvervslivets reaktion på de beskrevne forholdsregler er uvis. Hvis lavkonjunktoren er stærk, vil det kunne indtage et meget pessimistisk syn på fremtiden og sænkningen af renten eller indkomstbeskatningen vil da i lang tid have ingen eller ringe effekt på investeringerne og således heller ikke på produktion og beskæftigelse.

3. Selv de, der går ind for at stimulere de private investeringer for at modvirke lavkonjunktoren,

støtter sig ofte ikke kun på denne forholdsregel, men forventer at den følges op af offentlige investeringer. For tiden ser det ud til, at erhvervslederne og deres eksperter (i det mindste nogen af dem) vil acceptere lånefinansierede, offentlige investeringer, som en sidste udvej til at for at lette kriser. Det ser imidlertid ud til, at de alligevel stadigvæk er imod at skabe beskæftigelse ved at yde støtte til forbrug og til at *opretholde* fuld beskæftigelse.

Denne tingenes tilstand er måske symptomatisk for de kapitalistiske demokratiers fremtidige, økonomiske regime. I krisetider vil man foretage lånefinansierede, offentlige investeringer enten det sker efter pres fra masserne eller endda uden [dette pres, *o.a.*] for at forebygge arbejdsløshed i stor skala. Men hvis der gøres forsøg på at anvende denne metode for at opretholde et højt beskæftigelsesniveau i den efterfølgende højkonjunktur, kan der forventes en stærk modstand fra erhvervslivets ledere. Som der allerede er blevet argumenteret for, er vedvarende fuld beskæftigelse slet ikke noget de kan lide. Arbejderne 'ville komme ud af kontrol' og arbejdsgiverne ville være opsat på at give dem en 'lærestreg'. Hvad mere er, vil pristigningerne i opsvinget være til skade for store og små rentenydere og gøre dem trætte af opsvinget.

I en sådan situation er det sandsynligt, at en stærk alliance vil opstå mellem de store virksomheder og rentenyderne og de ville sandsynligvis finde mere end en økonom, der vil erklære, at situationen åbenlyst er usund. Presset fra alle disse kræfter og især fra de store virksomheder - der som regel har stor indflydelse i regeringskontorerne - ville højst sandsynligt få regeringen til at vende tilbage til traditionel politik, nemlig at mindske budgetunderskuddet. En lavkonjunktur ville derefter følge, under hvilken en politik, der indebar [en forøgelse af, *o.a.*] statens udgifter, igen vil komme til sin ret.

Det mønster, der går igen i politiske regulerede konjunkturer beror ikke fuldstændigt på [de økonomiske, *o.a.*] konjunkturer; noget meget lignende skete i USA i 1937-38. Opsvingets sammenbrud i anden halvdel af 1937 skyldtes faktisk den drastiske reduktion af budgetunderskuddet. På den anden side vendte regeringen i den kraftige lavkonjunktur, der fulgte, med det samme tilbage til at føre en politik, der indebar statslige udgifter.

Den form, en politisk reguleret konjunktur udviser, ville være en kunstig genskabelse af den tilstand, der herskede i det nittende århundredes kapitalisme. Fuld beskæftigelse ville kun kunne opnås på toppen af højkonjunkturer, men lavkonjunkturer ville være relativt milde og kortlivede(9).

V

1. Bør en progressiv person slå sig til tåls med, at den form politiske styrede konjunktursvingninger, der er beskrevet i det foregående afsnit, antager? Jeg mener vedkommende bør modsætte sig den af to grunde: (I) Det sikrer ikke vedvarende fuld beskæftigelse, (II) statens indgreb er bundet til

offentlige investeringer og omfatter ikke en understøttelse af forbruget. Det, masserne nu efterspørger, er ikke en mildning af kriserne, men deres fuldstændige afskaffelse. Ej heller skal den mere fuldstændige udnyttelse af ressourcerne anvendes til uønskede, offentlige investeringer bare for at skabe arbejde. Statens udgiftsprogram bør kun vies til offentlige investeringer i det omfang, sådanne investeringer reelt set er nødvendige. Resten af de statslige udgifter, der er nødvendige for at opretholde den fulde beskæftigelse, bør bruges til at give støtte til forbrug (i form af familiedydelser, alderspensioner, nedsættelse af de indirekte skatter og til at subventionere livsnødvendigheder). Modstanderne af den slags statslige udgifter siger, at staten ikke får nogen til gengæld for pengene. Svaret er, at resultatet af disse udgifter vil være en højnelse af massernes levestandard. Er det ikke al økonomisk aktivitets formål?

2. 'En kapitalisme med fuld beskæftigelse' må naturligvis udvikle nye sociale og politiske institutioner, der vil afspejle arbejderklassens forøgede magt. Hvis kapitalismen kan tilpasse sig fuld beskæftigelse, er en fundamental reform blevet en del af den. Hvis ikke, vil den vise sig at være et forældet system, der må skrottes. Men måske vil kampen for den fulde beskæftigelse føre til fascisme? Måske vil kapitalismen tilpasse sig til den fulde beskæftigelse på den måde? Det ser ekstremt usandsynligt ud. Fascismen i Tyskland opstod på baggrund af en uhyre arbejdsløshed og holdt sig ved magten ved at sikre den fulde beskæftigelse, mens det kapitalistiske demokrati ikke var i stand til det. De progressive kræfters kamp for fuld beskæftigelse er samtidig en måde at forhindre fascismens genopståen på.

Noter:

1. Først offentliggjort i *Political Quarterly*, 14/4, 1943, s. 322-31. En forkortet, polsk version udkom i *Ekonomista*, 5, 1961, s. 1072-6 og derefter i to samlinger af Kaleckis artikler: *Szkicze o funkcjonowaniu wspolczesnego kapitalizmu* (Om den nutidige kapitalismes funktion), Warszawa, PWN, 1962, s. 11-19 og *Z ostatniej fazy przemian kapitalizmu* (Den sidste fase i kapitalismens transformation), Warszawa, PWN, 1968, s. 21-9.

Den forkortede version forekommer i flere oversættelser: Spansk ("*Aspectos politicos del pleno empleo*", *Economia y Administración*, 16 (Concepcions universitet), 1970, s. 57-61 og i M. Kalecki, *El capitalismo contemporaneo*, Barcelona, Editorial Critica, 1979, s. 25-34); italiensk (i M. Kalecki, *Sul capitalismo contemporaneo*, Roma, Editora Riuniti, 1975, s. 35-42); svensk (i Kalecki, *Tillväxt och Stagnation*, pp. 45-51); tysk (i Kalecki, *Werkauswahl*, s. 182-90 og i Kalecki, *Krise und Prosperität*, s. 235-41) og portugisisk (i M. Kalecki, *Crescimento o ciclo das economias capitalistas*, ed. J. Miglioli, São Paulo, Editora Hucitec, 1977, 2. udg., 1980. Den samme, forkortede version blev offentliggjort på engelsk i Kalecki, *Selected Essays on the Dynamics of a Capitalist Economy*, s. 138-45 (for oversættelser af denne samling se s. 436-7 ovenfor) og i Kalecki, *The Last Phase in the Transformation of Capitalism*, New York og London, Monthly Review Press, 1972, s. 75-83.

Den originale engelske version blev genoptrykt i E. K. Hunt og J. G. Schwartz (red.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth, Penguin, 1972, s. 420-30.

I det foreliggende følges den originale version, mens de forkortelser Kalecki foretog i 1961, behandles i de følgende redaktionelle noter. Forlæggerens tilladelse til at genoptrykke denne artikel er modtaget med taknemmelighed.

I slutningen af 1940 flyttede Kalecki til Oxford som en del af medarbejderstaben på det statistiske institut på Oxfords universitet. Da krigen brød ud, gav instituttet ly til en række økonomer, der i varierende grader var flygtninge for den tyske fascisme (heunder bl.a. F. Burchardt, T. Balogh, J. Goldman, J. Steindl og K. Mandelbaum). Blandt de engelske medarbejdere var G. D. N. Worswick og J. N. Nicholson. Instituttet blev ledet af en fremtrædende, engelsk statistiker, prof. L. Bowley. De næste par år blev instituttet berømt for sine studier af den britiske krigsøkonomi. Kalecki behandlede emner som mobiliseringen af produktionsfaktorer og arbejdskraft for krigsøkonomien, finansieringen af krigen, fødevarerationering og priskontrol (Kalecki var den første, der i instituttets tidsskrift fremlagde en plan for at rationere udgifterne til forbrug), fordelingen af krigens byrder og den nationale indkomst mellem samfundets klasser, den nationale gældsbyrde og den fulde beskæftigelse efter efterkrigstidens genopbygning (for en beretning om Kaleckis bidrag til instituttets arbejde se G. D. N. Worswick, "Kalecki at Oxford, 1940-4", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 39/1, 1977: Special Issue: Michal Kalecki Memorial Lectures; se også Collected Works, vol. VI og Studies in War Economics (udarbejdet af statistisk institut, Oxfords universitet), Oxford, Blackwell, 1947).

Kalecki holdt også forelæsninger i Oxford, hvori han fremlagde resultaterne af sin forskning. Hans Studies in Economic Dynamics udkom i 1943 (se Collected Works, vol. II) og var det næste skridt i udviklingen af hans teori for konjunkturudsvingene; denne indeholdt for første gang elementer af den kapitalistiske økonomis langsigtede udvikling.

Både Kaleckis studier af krigsøkonomien og af de cykliske og langsigtede ændringer af kapitalismens reproduktion fik indflydelse på Kaleckis skrifter om fuld beskæftigelse. Kaleckis teori om fuld beskæftigelse bunder i hans konjunkturteori og hans ideer om bestemmelse af nationalindkomsten; i de artikler, der er helliget den fulde beskæftigelse, understregede han nogle mere praktiske aspekter af en politik for fuld beskæftigelse og de institutionelle faktorer, der bestemmer en sådan politiks omfang og begrænsninger. Hans artikler om fuld beskæftigelse samlede i tillæg til at undersøge årsagerne for politisk modstand mod fuld beskæftigelse - noget han næsten ikke havde berørt i sin tidligere forskning - hans ideer om beskatning af kapital og indkomst (se s. 324-5 ovenfor), om den fulde beskæftigelses byrde på statsgælden (se Collected Works, vol. VI), strukturen af den samlede efterspørgsel og af statens udgifter (se "Employment in the United Kingdom during and after the Transition Period" i Collected Works, vol. VI) og beskæftigelsen på langt sigt i forhold til den langsigtede, kapitalistiske, økonomiske udvikling (se hans Studies in Economic Dynamics i Collected Works, vol. II).

Henimod slutningen af 1944 sagde Kalecki sit arbejde på det statistiske institut op. Efter et kort ophold i Paris, hvor han for den franske regering skrev nogle memoranda om rationering og økonomiske kontrolforanstaltninger (se Collected Works, vol. VII), rejste han i marts 1945 til

Montreal. Der arbejdede han indtil oktober 1946 for Det internationale Arbejdskontor [ILO]. Hans forskning ved ILO drejede sig hovedsageligt om problemerne omkring genopbygningen i efterkrigstiden og om opretholdelsen af den fulde beskæftigelse og også spørgsmålene om inflationen (i denne periode holdt han bl.a. på Chicagos universitet, på Columbia og Harvard og i Ottawa mange forelæsninger og seminarer om forskellige aspekter af den fulde beskæftigelse). Han fortsatte denne forskning efter at have forladt ILO og flyttede til De forenede Nationer, hvor han indtil slutningen af 1954 arbejdede som vicedirektør for den økonomiske afdeling af FNs sekretariat (om oplysninger om Kaleckis arbejde for FN se S. Dell, "Kalecki at the United Nations," Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 39/1, 1977 og Collected Works, vol. VII).

Kort tid efter, at "De politiske aspekter af fuld beskæftigelse" var blevet offentliggjort, sendte Keynes 20. december 1943 Kalecki følgende note (originalen overlevede i Kaleckis personlige papirer):

"Jeg har lige med stor sympati og interesse læst Deres artikel om de politiske aspekter af fuld beskæftigelse i Pl.Q. En yderst god artikel og meget skarpsindig. Hvis jeg selv skulle skrive den, ville jeg måske som en vigtig indvirkning have tilføjet [opløsende (?) ulæselig håndskrift] gammeldags sund økonomi, der [modsetter sig (?) ulæselig] alle offentlige udgifter og et stort underskud [... (?) det sidste ord er ulæseligt]."

På trods af denne ros vakte Kaleckis artikel i lang tid ikke nogen bredere interesse. Grunden kunne være, at der under krigen i alle lande havde været høj beskæftigelse og at problemet ved at opretholde fuld beskæftigelse under efterkrigstidens genopbygningsperiode og derefter ikke på dette tidspunkt (1943) tiltrak sig megen opmærksomhed; ej heller levede den påfølgende efterkrigstids opsving megen plads til hans pessimistiske forudsigelser.

Ikke desto mindre nåede S. S. Alexander i 1948 frem til lignede konklusioner med hensyn til kapitalisternes modstand mod statsindgreb i den private sektor, budgetunderskud og opretholdelse af den fulde beskæftigelse (se S. S. Alexander, "Opposition to Deficit Spending for the Prevention of Unemployment", i *Income, Employment and Public Policy: Essays in Honour of Alvin H. Hansen*, New York, Norton, 1948; se også Feiwel, *The Intellectual Life of Michal Kalecki*, s. 221-6). Andvig bemærker, at Johan Akerman allerede i 1930'erne søgte at forbinde politiske begivenheder og konjunkturerne og at han derfor sammen med Kalecki 'kan opfattes som forgænger for den nuværende gruppe af teoretikere, der arbejder med politiske konjunkturer.' (Andvig, *Ragnar Frisch and the Great Depression*, s. 297).

Tyve år senere havde Kalecki i forordet til sine arbejder om den nutidige kapitalismes funktionsmåde (*Szkice o funkcjonowaniu ...*, s. 7-8) dette at sige om forudsigelserne i "De politiske aspekter af fuld beskæftigelse":

"Har mine forudsigelser fra dengang vist sig rigtige? Det synes jeg, de har, selvom det ikke - hvad der ofte er tilfældet med historiske forudsigelser - nødvendigvis er i hver detalje. Jeg forudså i min artikel efter at have undersøgt storkapitalens grunde til modstand mod at stimulere konjunkturerne ved hjælp af statslige udgifter, at fremtidige kriser ville blive mildnet på denne måde, men ikke

fuldstændig forhindret. Jeg forudså også, at de statslige indgreb ville nære fremkomsten af et nyt fænomen, som jeg kaldte de 'politisk[e regulerede, o.a.] konjunkturer'. Det ser ud til, at den nuværende udvikling i det store og hele svarer til disse forudsigelser. På den anden var en politik, der går ud på at sikre fuld beskæftigelse ved hjælp af militæruddgifter, i min artikel forbundet med en [samfundsgennemtrængende] fascisme. Det ser imidlertid ikke ud til, at et fascistisk kup på nogen måde er nødvendig for at oprustning kan spille en vigtig rolle for at imødegå massearbejdsløshed. Alligevel skal man lægge mærke til, at der i USA, hvor denne proces var mest intensiv, faktisk har vist sig fascistiske symptomer."

Joan Robinson var den første til i 1964 at understrege relevansen af ideen om 'politiske konjunkturer' for forståelsen af efterkrigstidens kapitalistiske udvikling (se hendes "Keynes and Kalecki" og også "The Second Crisis of Economic Theory" i hendes *Collected Economic Papers*, vol. IV, Oxford, Blackwell, 1973). Men det var først i midten af 1970'erne, at der opstod øget interesse for Kaleckis "De politiske aspekter af fuld beskæftigelse". Denne opstod i 1971-73 i kølvandet på et genoptryk af Kaleckis artikel i en periode med afmatning, der i mange, udviklede, kapitalistiske økonomier trak ud og som gav sig udslag i overordnede politiske og sociale spændinger, der bl.a. blev frembragt af 'politiske konjunkturer'. Kaleckis begreb diskuteredes og udvikledes på den tid af R. Boddy og J. Cotty (se deres "Class Conflict og Macropolicy: The Political Business Cycle", *Review of Radical Political Economy*, 7/1, 1974 og "Class Conflict, Keynesian Policies and the Business Cycle", *Monthly Review*, 24, 1974) og af W. D. Nordhaus ("The Political Business Cycle", *Review of Economic Studies*, 42, 1975); G. R. Feiwel helligede et kapitel i sin monografi fra 1975 om Kalecki til dette begreb [The Intellectual Life of Michal Kalecki, kap. 9]; og en mere nutidig undersøgelse er A. Henley, "Political Aspects of Full Employment: A Reassessment of Kalecki", *Political Quarterly*, 59/4, 1988.

Interessant nok indgår flere af den politiske konjunkturs karakteristika indirekte i lederen "The Economy in Second Gear" i *Washington Post*, 22. oktober 1976, der behandlede udviklingen i amerikansk økonomi i tredje kvartal af 1976:

"Præsident Ford har - fejlagtigt, kunne man sige - modstået fristelsen til den traditionelle oppiftning af økonomien op til valget. For fire år siden tog præsident Nixon og hans følgesvende fat i alle de håndtag, de kunne få fat i, og lukkede helt op for det varme vand. Lige efter valget lukkede de de fleste igen. Denne sætten tryk på stimuli før valget bidrog utvivlsomt til hr. Nixons genvalg, men den bidrog også til økonomiens efterfølgende problemer. Hr. Fords præstation har absolut været karakteristisk. Det var en passende og konservativ afvisning af at give økonomien en opstrammer i en periode op til et valg."

Joan Robinson har i "Michal Kalecki: A Neglected Prophet", *New York Review of Books*, 4. marts, 1976 foretaget en præcis og kortfattet sammenligning af Kaleckis og Keynes måde at angribe spørgsmålet om en politik for fuld beskæftigelse på:

"Keynes holdt af at tro på ideernes magt til at påvirke historiens gang. Han hævdede nogle gange, at når man havde forstået principperne i beskæftigelsespolitikken, kunne økonomiske anliggender behandles rationelt og han gik endog så vidt som til at forudsige en lykkelig fremtid, hvor vores børnebørn helt og fuldt kunne hellige sig livets kunst og nådegaver.

Kaleckis fremtidsvision var mere realistisk. Han forudså i 1943 i en bemærkelsesværdig artikel, "De politiske aspekter af fuld beskæftigelse", at når regeringerne [engang, o.a.] forstod at styre de økonomiske konjunkturer, ville vi være trådt ind i en politisk [reguleret, o.a.] konjunktur... Det var en nogenlunde præcis forudsigtelse af det, vi i de sidste tredive år har oplevet både i USA og i Storbritannien med den skiftevis stop-og-kør politik, der har været fulgt.

Kaleckis diagnose undervurderede det, der i Storbritanniens tilfælde viste sig at være virkninger, der stammede fra betalingsbalancen og i USA af samspillet mellem kold og varm krig. Han undervurderede også vigtigheden af finanspolitikken og valutakurserne og lagde hovedvægten på den rolle, som statens udgifter spiller. Men hans analyse har bestemt vist sig at være nærmere målet end Keynes' behagelige dagdrømmeri."

Et tegn på, hvor populært Kaleckis begreb var blevet, var, at det blev optaget i populære lærebøger i økonomi (se f.eks. P. A. Samuelson, *Economics*, 10. og følgende udgaver). Faktisk var begrebet i slutningen af 1970'erne begyndt at leve et liv, der var adskilt fra resten af Kaleckis teori og dets oprindelse blevet tilskrevet Nordhaus og ikke Kalecki. (For en gennemgang, klassifikation og kritik af adskillige modeller for politiske konjunkturer se f.eks. B. S. Frey, "Politico-Economic Models and Cycles", *Journal of Public Economics*, Berkeley, Calif., Univ. Of California Press, 1983, kap. 5; for en udvidelse af begrebet til at omfatte socialistiske økonomier og for en litteraturoversigt over emnet, se D. M. Nuti, "Political and Economic Fluctuations in the Socialist System", *EUI Working Papers*, 156, 1985).

Der har også været gjort mange forsøg på at afprøve begrebet empirisk, særlig i den version, der er udarbejdet af W. D. Nordhaus og som er forbundet med hypotesen om 'konjunkturer i forbindelse med valgprocesser.' I det store og hele er evidensen enten negativ eller der kan ikke drages nogen konklusioner for enkelte lande, hverken store eller små. Se f.eks. Breuss, "The Political Business Cycle: An Extension of Nordhaus' Model", *Empirica*, 2, 1980 og G. Obermann, "Zur Wahlorientierung in der Wirtschaftspolitik", *Arbeitshefte Wirtschaftsuniversität Wien*, 18, 1979, der afviser begrebet hvad angår Østrig og andre små, europæiske lande; W. G. Shugart III og R. D. Tollison, "Legislation and Political Business Cycles", *Kyklos*, 38, 1985 og J. Sachs og A. Alesina, "Political Parties and the Business Cycle in the United States, 1948-1984", *NBER Working Paper*, No. 1940, Washington, DC, NBER, 1986, der benægter dets relevans for USA. Det samme synes at være sandt for større samlinger af lande (smlg. B. H. Soh, "Political Business Cycles in Industrialized Democratic Countries", *Kyklos*, 39, 1986; se også E. Novotny, "Politische Aspekte der Vollbeschäftigung - heute" i Fink et al. (red.), *Economic Theory, Political Power, and Social Justice*.

I sit begreb for den politiske konjunktur, koncentrerede Kalecki sin opmærksomhed på kapitalisternes og massernes økonomiske interesser set fra det synspunkt, hvordan man opnår og permanent opretholder den fulde beskæftigelse. Han udarbejdede imidlertid ikke den egentlige overførelsesmekanisme mellem de to klassers økonomiske interesser på den ene side og det parlamentariske demokratis politiske og institutionelle system på den anden side. At fylde dette hul ved at referere til valgprocessen og udskifte den politiske konjunkturcyklus med en

konjunkturcyklus forbundet med valgprocessen (noget Kalecki selv hældede til i sin teoris originale version) er utilfredsstillende, fordi distinktionen mellem samfundsklasserne og deres respektive interesser i det sidstnævnte begreb skyldes væk i manipulationer op til valgene, der har som mål at vinde universel popularitet. Desuden levner den konjunkturcyklus, der er forbundet med valgprocesser, der foregår med 4-5 års mellemrum, ikke tilstrækkelig med tid til, at fuld beskæftigelse kan påvirke 'disciplinen i fabrikkerne' eller de kapitalistiske bossers magt; den slags feedback-mekanismer kræver nok længere tid.

Anerkendelsen af den 'politiske konjunkturcyklus' langsigtede indebyrd gav anledning til fremkomsten af begrebet 'politisk tendens'. Det sætter Kaleckis forklaring på årsagerne til kapitalisternes modstand mod varig fuld beskæftigelse ind i en langvarig sammenhæng og søger at forklare et skifte i den økonomiske politik i USA og andre lande i de tidlige 1970'ere som en forudbestemt opbremsning af den økonomiske vækst og som en overgang til langvarig arbejdsløshed; monetarismens opkomst og laissez-faire-doktrinernes genfødsel forklares også på denne måde (se J. Steindl, "Stagnation Theory and Stagnation Policy", Cambridge Journal of Economics, 3, 1979, A. Bhaduri og J. Steindl, "A Rise of Monetarism as a Social Doctrine", Thames Papers in Political Economy, Autumn 1983).

Begrebet 'politisk tendens' står imidlertid også overfor problemet med manglen på en mekanisme til overførsel af de forskellige klassers økonomiske og politiske interesser i et parlamentarisk demokrati. Kalecki stod på den traditionelle, marxistiske opfattelse af statens rolle, som han så som et passivt instrument i kapitalisternes hænder. Kalecki mente på trods af den offentlige sektors voksende andel i alle OECD-lande af det samlede output og beskæftigelsen, at statens intervention i økonomien blot var 'en udløber af et noget kaotisk samspil mellem laissez-faire-tendenserne og statens handlinger' ("Theories of Growth in Different Social Systems" i Collected Works, vol. IV).

Selvom mange er enige med Kalecki i, at omfanget af statens anti-cykliske intervention og de midler denne har til rådighed ikke er et resultat af centralt planlagte og fuldstændig sammenhængende handlinger, men af et samspil af samfundsklassernes modsatrettede interesser og disse klassers politiske doktriner, er den anti-cykliske politik ikke desto mindre blot en del af statens involvering i økonomien. Ydermere er manglen på succes for mange forsøg på at formindske den andel, som statens udgifter udgør af nationalindkomsten, et bevis på, at staten ikke er helt så almægtig, når det kommer til at finpudse sine udgifter, hvoraf mange nyder stor selvstændighed og repræsenterer interesser, der ikke entydigt kan identificeres med massernes eller kapitalisternes. Det kan derfor postuleres, at man for at kunne forklare de ændringer i statens udgifter, der muligvis var en af de afgørende hovedfaktorer i den kapitalistiske reproduktions krise- og genopretningsfaser fra de tidlige 1970'ere og fremover, har brug for en mere kompleks model af statens udgifter og deres struktur (se J. Osiatynski, "Kalecki's Theory of Economic Dynamics after Thirty Years", Oeconomica Polona, 1, 1986).

2. Et andet problem af en mere teknisk natur er statsgælden. Hvis den fulde beskæftigelse opretholdes ved hjælp af lånefinansierede, statslige udgifter, vil statsgælden konstant vokse. Det

behøver imidlertid ikke betyde forstyrrelser i produktionen og beskæftigelsen, hvis forrentningen af gælden finansieres af en årlig beskatning af kapital. Kapitalisternes indkomst vil efter betaling af kapitalskatten for nogens vedkommende være lavere og for andre højere end, hvis statsgælden ikke var vokset, men deres samlede indkomst vil forblive uændret og det er ikke sandsynligt, at deres samlede forbrug vil ændre sig væsentligt. Desuden vil incitamentet til at investere i fast kapital ikke påvirkes af en kapitalbeskatning, fordi denne betales af alle formuetyper. Uanset om et beløb opbevares som kontanter eller statsobligationer eller er investeret i opførelsen af en fabrik, betales der den samme kapitalbeskatning og den komparative fordel er derfor uændret. Og hvis en investering finansieres af lån, er det klart, at den ikke påvirkes af en kapitalbeskatning, fordi det ikke betyder en forøgelse af den investerende erhvervsmands formue. På denne måde påvirkes hverken det kapitalistiske forbrug eller de kapitalistiske investeringer af en forøgelse af statsgælden, hvis forrentningen af denne finansieres af en årlig kapitalbeskatning. [Se "A Theory of Commodity, Income, and Capital Taxation"]

3. I den forkortede version af denne artikel erstattede Kalecki hele indledningsdelen med følgende tekst:

Opretholdelsen af fuld beskæftigelse ved hjælp af lånefinansierede, statslige udgifter har i de senere år været diskuteret vidt om. Denne diskussion har imidlertid været koncentreret om de rent økonomiske aspekter af problemet uden behørigt hensyn til de politiske realiteter. Den antagelse, at en stat vil opretholde den fulde beskæftigelse i en kapitalistisk økonomi, hvis bare den ved hvordan, den skal gøre det, er fejlagtig. I denne forbindelse er storkapitalens bange anelser med hensyn til opretholdelsen af den fulde beskæftigelse af største betydning.

4. I den forkortede version er denne sætning slettet.

5. Det skal her bemærkes, at investeringer i en nationaliseret industrigren kun kan bidrage til løsningen af arbejdsløshedsproblemet, hvis de foregår efter principper, der er anderledes, end de, der hersker i den private sektor. Staten må stille sig tilfreds med et lavere nettoudbytte end det private erhvervsliv eller den må bevidst tilpasse investeringstidspunktet, så virkningerne af afmatninger mildnes.

6. I den forkortede version lyder dette afsnit således:

Den kendsgerning, at oprustning er rygraden i en politik for fuld beskæftigelse under fascismen, har en dybtgående indflydelse på denne politiks økonomiske karakter. Storstilet oprustning er uadskillelig fra en udvidelse af de væbnede styrker og forberedelse af planer for en erobningskrig. Det bevirker også en konkurrence om genoprustning i andre lande. Det betyder at målet med udgifterne gradvist ændres fra fuld beskæftigelse til at sikre genoprustningen maximal effekt. Den resulterende ressourceknaphed fører til en indskrænkning af forbruget sammenlignet med, hvad det kunne have været under fuld beskæftigelse.

7. I den forkortede version er denne og de foregående sætninger slettet.

8. En præcis demonstration af dette gives i min artikel, der offentliggøres i Oxford Economic Papers. [Se 'Full Employment by Stimulating Private Investment?']

9. I den forkortede version, der er indeholdt i den engelske oversættelse fra 1971 (Cambridge University Press), er dette afsnit udeladt (sandsynligvis ved en fejl, eftersom den er med i alle andre forkortede udgaver af Kaleckis artikel). Desuden udelod Kalecki i senere udgaver hele originalen. Joan Robinson havde denne kommentar til den sidstnævnte udeladelse:

"Disse passager synes i dag rørende optimistiske; de er en smertefuld påmindelse om, hvilken blandet fornøjelse tredive års næsten fuld beskæftigelse har vist sig at være. Det sidste afsnit af Kaleckis artikel er endnu mere træffende at læse i dag ... Det, at det ikke lykkedes at udvikle nye institutioner og holdninger og samtidig opretholde en mere eller mindre fortsat vækst i nationalindkomsten, gjorde det umuligt for arbejderne at opnå bedre forhold andet end gennem de traditionelle lønforhandlinger. Folks kamp for at opretholde deres andel af indkomsten, som nu har spredt sig til alle grupper i samfundet, er den grundlæggende årsag til den inflationære stagnation, der truer med at gøre kål på en æra med høj beskæftigelse og vækst." ('Michal Kalecki: A Neglected Prophet', s.30).